

## Eski Uyğurcada Yeterlik Kipi -gAll bol- mu yoksa -gAll bul- mu?

Hakan Aydemir\*

**Özet:** Eski Uyğurca araştırmalarında henüz çözülememiş veya tartışmalı pek çok problem vardır. Bu problemlerden biri de Eski Uyğurcada yeterlik kipinin (1) -gAll bol- mu yoksa -gAll bul- mu okunması gerektiği ya da bir başka deyişle, bu kipteki yardımcı fiilin *bol-* ‘olmak’ mı yoksa *bul-* ‘bulmak’ mı olduğudur. Buna ilişkin diğer bir problem ise (2) bu yardımcı fiilin (son zamanlarda ileri sürüldüğü gibi) Toharca *kälp-* ‘bulmak’ fiilinden anlam aktarmasıyla ortaya çıkıp çıkmadığı meselesidir. Çalışma, Modern Uyğurcadaki -Gili bol- (< -gAll bol-) yeterlik kipine dayanarak yardımcı fiilin Eski Uyğurcada *bul-* değil, *bol-* diye okunması gerektiğini ve dolayısıyla Toharcadan herhangi bir etkilenme olmadığını ortaya koyuyor.

**Anahtar sözcükler:** Eski Uyğurcada/Türkçede yeterlik kipi, yeterlik fiili, Toharca-Türkçe iliřkileri.

## Is the Potential Mood in Old Uyghur -gAll bol- or -gAll bul-?

**Abstract:** Old Uyghur philology has many unsolved or controversial problems. One of these problems is (1) whether the potential mood in Old Uyghur must be interpreted as -gAll bol- or -gAll bul-, with other words, whether the auxiliary verb in this mood was *bol-* ‘to be/become’ or *bul-* ‘to find’. Another problem related this is (2) whether this auxiliary verb (as recently suggested) has emerged under the semantic influence of the Tocharian verb *kälp-* ‘to find, obtain’ or not. Based on the potential mood -Gili bol- (< -gAll bol-) in Modern Uyghur the study reveals that the auxiliary verb in Old Uyghur must be interpreted not as *bul-*, but as *bol-* and there is no any influence of Tocharian.

**Key words:** Potential mood in Old Uyghur/Turkic, potential verb, Tocharian-Turkic linguistic contacts.

Eski Uyğurca araştırmalarında, çözüümü konusunda henüz tam bir uzlaşmaya varılamamış ve tartışmalı pek çok problem vardır. Bu problemlerin ve çözümleri

\* Yrd. Doç. Dr. Hakan Aydemir, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Dil Bilimi Bölümü, aydemirhaakan@gmail.com.

için ileri sürülen görüşlerin yeni bilgiler ve belgeler ışığında zaman zaman yeniden ele alınması ve incelenmesi gerekmektedir. Bu problemlerden biri de Eski Uygurcada yaygın olarak görülen yeterlik kipinin (1) *-gAll bol-* mu yoksa *-gAll bul-* mu okunması gerektiği ya da bir başka deyişle, bu kalıptaki yardımcı fiilin *bol-* ‘olmak’ mı yoksa *bul-* ‘bulmak’ mı olduğudur. Buna ilişkin diğer bir problem ise (2) bu yardımcı fiilin (son zamanlarda ileri sürüldüğü gibi) Toharca *kälp-* ‘bulmak’ fiilinden anlam aktarmasıyla ortaya çıkıp çıkmadığı meselesidir.

Aşağıda, uzun zamandan beri tartışılan ve önemi giderek daha da büyüyen bu sorun ve sorunun çözümüne ışık tutacak olgular üzerinde durulacaktır. Sorunun çözümüne geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu konuda şimdiye kadar yapılan çalışmaları kısaca özetlemekte yarar var.

## I.

Eski Uygurcadaki yeterlik kipine ilk olarak Annemarie von Gabain değinmişti.<sup>1</sup> Gabain, *-gAll bol-* olarak okuduğu bu kalıptaki *bol-* okuyuşunu desteklemek için Raquette’in modern Uygurca gramerinden *-geli bol-* kalıbını içeren örnek bir cümle de alıntılamıştı.<sup>2</sup> Ne var ki, Gabain’in bu ufak, fakat önemli tespiti, daha sonra bu konuya temas eden araştırmacıların gözünden kaçmış ve dolayısıyla bu konuda yeni görüşler ortaya atılmıştır. Ahmet Temir, Kogi Kudara, Klaus Röhrborn, ortak yayımladıkları bir Abitaki metninde bu kalıbı *bul-* ‘bulmak’ fiili ile yani “*-galı bul-*” olarak okumuşlardır: “*ötrü sukavati tégme ąrtokrak meńilig [ulušta] tuggalı bulurlar*” “dann erlangen sie Geburt in dem Sukhāvati genanntem Land des Extremen Glücks // sonra Sukhāvati denilen olağanüstü mutluluklar ülkesinde doğmaya mazhar olurlar”.<sup>3</sup> Temir, Kudara ve Röhrborn, buradaki *bul-* ‘bulmak’ okuyuşuna ve bunun Almancaya ‘erlangen’ (yani ‘elde etmek, kazanmak, mazhar olmak’) olarak çevrilmesine dayanak olarak *bul-* yardımcı fiilinin Çince paralel metindeki karşılığının *de* 得 ‘erlangen // elde etmek, kazanmak, mazhar olmak’<sup>4</sup> olmasını göstermişlerdir.

Fakat şunu özellikle belirtmek gerekir ki, Çince karşılığının ‘erlangen’ // ‘elde etmek, kazanmak, mazhar olmak’ anlamında bir kelime olması Eski Uygurcada bu yardımcı fiili *bul-* ‘bulmak’ diye okumamız için yeterli bir neden değildir. Bu nedenle olsa gerek ki, Röhrborn daha sonra bu okumadan vazgeçmiş, HT VII, HT VIII ve Uygurca Sözlük’ün (Uigurisches Wörterbuch) ilk versiyonunda<sup>5</sup> *-gAll bul-* yerine *-gAll bol-* okuyuşunu tercih etmişti. Fakat

1 Gabain 1938: 30.

2 Gabain 1938: 30; bk. Raquette 1913: 54.

3 Bk. Temir/Kudara/Röhrborn 1984: 22. Yüklemleri aslında *bol-* ile *tuggalı bolurlar* şeklinde okunması gereken bu cümleyi (*ötrü sukavati tégme ąrtokrak meńilig [ulušta] tuggalı bolurlar*) Türkçeye şöyle çevirebiliriz: ‘daha sonra, Sukhāvati denilen olağanüstü mutluluklar [ülkesinde] (yeniden) doğabilirler’.

4 Bk. *de* 得 ‘to get.; to acquire; to attain; to effect // almak, elde etmek vs.’ (Giles, Nr. 10842).

5 Bk. Röhrborn 1977-1998.

Wilkens'in<sup>6</sup> daha sonra Toharcaya dayanarak bu kalıbın -gAll bul- okunması yönünde ileri sürdüğü görüşleri haklı bulup Uigurisches Wörterbuch'un 2010'da yayımlanan yeni versiyonunda -gAll bul- okuyuşuna tekrar geri dönmüş ve bu kalıbın geçtiği bütün verileri -gAll bul- şeklinde düzeltmiştir.<sup>7</sup>

Bu yardımcı fiilin bol- mu, bul- mu okunması konusunda başlangıçta tereddüt ettiği anlaşılan Zieme ise, BT XVIII'te bu kalıbı hem -gAll bol-, hem de -gAll bul- diye okumuş (bk. *bilgeli bolmaz* 'bilemez' V66, *bilgeli bolmagay* 'bilemeyecek' V94, 99), *eşidgeli bultı* 'duyabildi' V101, *bulgalı bulmaz* 'bulamaz' 1074), fakat daha sonraki çalışmalarında -gAll bol- okuyuşunu tercih etmiştir: BT XX *bilgeli b[otur]* (0965), BT XXIII *ertgeli bol[maz]* (F 033) vs.<sup>8</sup>

Talat Tekin, bu sorunu genişçe ele aldığı makalesinde, bu yardımcı fiilin bol- olarak okunması gerektiğini göstermek amacıyla çeşitli Türk dillerinden bol- 'olmak' fiilinin yeterlik kipinde yardımcı fiil olarak kullanımına örnekler vermiştir.<sup>9</sup> Bir tanıtma yazısında ise, yukarıda sözü edilen ve Zieme tarafından BT XVIII'te bul- olarak okunan bu yardımcı fiilin bul- değil, bol- okunması gerektiğini belirtmiştir.<sup>10</sup> Tekin, bu fiilin Temir, Kudara ve Röhrborn'un çalışmasında sözü edilen Çince paralel metindeki de 得 karşılığına ise değinmemiştir.

Değerli meslektaşım Jens Wilkens, Tekin'in ileri sürdüğü görüşleri ikna edici bulmamış olacak ki, "*Das Buch von der Südentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig I-II*" adlı, örnek teşkil eden çalışmasının birinci cildinde bu sorunu tekrar gündeme getirmiştir.<sup>11</sup> Wilkens, Eski Uygurcadaki -gAll bol- (Wilkens'te: -gAll bul-) kalıbının Toharcadan, daha doğrusu Toharcanın A lehçesinden "Calque", yani *anlam aktarması* yoluyla ortaya çıkmış alıntı bir yapı ("Lehnbildung" = İng. *loan formation*) olduğunu düşünmektedir.<sup>12</sup> Wilkens'in, bu konudaki dayanağı, Toharcanın A lehçesinden Eski Uygurcaya çevrilmiş olan *Maitrisimit*'teki bir cümlede<sup>13</sup> Geng, Laut ve Pinault tarafından bul- olarak okunan yardımcı fiile karşılık, bu metnin Toharca A paraleli olan *Maitreyasamināṭaka*'da 'bulmak, elde etmek' anlamındaki *kälp-* fiilinin denk gelmesiydi.<sup>14</sup> Buna dayanarak Wilkens, -gAll bol- yerine -gAll bul- olarak okumayı tercih ettiği yeterlik

6 Wilkens 2007: 318-319.

7 Röhrborn 2010: 17.

8 Krş. Zieme 2000 ve 2005.

9 Tekin 1996a: 63-70.

10 Tekin 1996b: 182.

11 Wilkens 2007: 318-319.

12 "Calque" ve "Lehnbildung", Wilkens tarafından kullanılan terimlerdir, bk. Wilkens 2007: 319.

13 Bk. *taki alpta [al]p eşidgeli bulguluk tört kértü nomlar* "Und (was) die äußerst schwer zu hörenden, Vier Edlen Wahrheiten" (betrifft) // 've son derece zor duyulabilen "Dört Soylu Gerçeklik'e (gelince)" (Geng/Laut/Pinault 2004: 353). Bu cümledeki yeterlik kalıbının bul- ile değil, bol- ile, ... *eşidgeli bolguluk* ... diye okunması gerekir.

14 *Maitrisimit*'teki *māski klyossi kälpyes stwar karmetyu* ('die Vier Wahrheiten, die schwer zu hören sind // zor duyulabilen Dört Gerçeklikler') cümlesindeki *kälp-* fiili (bk. Wilkens 2007:318 ve Geng/Laut/Pinault 2004: 361, 364).

kalıbındaki *bul-* okuyuşunu, Toharca A'daki *kälp-* 'find, get, obtain'<sup>15</sup> // bulmak, almak, ele geçirmek' fiilinin anlamsal etkisiyle açıklamaktadır.<sup>16</sup> Wilkens, yukarıda sözü edilen Abitaki metninin Çincesindeki *de* 得'nin da anlam bakımından (bk. yukarıda, dipnot 4) *bul-* okuyuşunu tamamen desteklediğini düşünmektedir.<sup>17</sup>

Kasai'nin<sup>18</sup> ve Röhrborn'un<sup>19</sup>, çalışmalarında bu yardımcı fiili *bul-* olarak okumayı tercih etmelerinde Wilkens'in bu görüşlerinin önemli payı olduğu anlaşılıyor. Öyle ki, yukarıda da belirttiğim gibi, Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch*'un ilk versiyonunda bu kalıbı *-gAll bol-* şeklinde okumuş, fakat daha sonra Wilkens'in görüşlerine dayanarak *Uigurisches Wörterbuch*'un yeni baskısında bütün verileri *-gAll bul-* olarak düzeltmiştir.<sup>20</sup>

## II.

Yukarıda sözü edilen Eski Uygurca Abitaki metninin Çince paralel metnindeki *de* 得 'elde etmek, kazanmak, mazhar olmak'<sup>21</sup> ya da Eski Uygurca Maitrisimit'in Toharca paralel metnindeki *kälp-* 'bulmak' fiilinden dolayı Eski Uygurcada, yeterli kipindeki yardımcı fiilin *bul-* 'bulmak' olarak okunması gerektiği görüşü kanımca pek çok bakımdan problemlidir.

(1) Şunu hemen başta belirtmek gerekir ki, Çince *de* 得, söz konusu yeterli fiilini *bul-* şeklinde okumak için kanıt olarak hiçbir şekilde kullanılamaz. Çünkü Çince *de* 得 karakterinin sadece 'erlangen // elde etmek, kazanmak, mazhar olmak' anlamı değil, aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi 'olmak' (Alm. 'sein, werden', İng. 'to be, to become') anlamı da vardır:

得民情 'beim Volke beliebt werden' // 'halk arasında rağbet görmek/makbul olmak'

得人意 'bei den Leuten beliebt sein' // 'halk arasında rağbet görmek/makbul olmak'

得病 'krank werden' // 'hastalanmak, rahatsızlanmak, hasta olmak'<sup>22</sup>

得不是 'to be blamed' // 'sorumlu olmak'

得益 'to be benefited' // 'yararlanmış olmak'

得悉 'to become acquainted with' // 'tanışmış/alışmış olmak'<sup>23</sup>

15 Toharca A *kälp-* 'find, get, obtain, achieve' için bk. Douglas 1999: 171.

16 Wilkens 2007: 319.

17 Wilkens 2007: 319.

18 Bk. Kasai 2008: 82, 66. satır

19 Bk. Röhrborn 2010: 17.

20 Bk. Röhrborn 2010.

21 Bk. yukarıda, dipnot 4.

22 Bk. Rüdberg 1963, Nr. 6095.

23 Bk. Giles 1912, Nr. 10842d.

Çince de 得'nin 'olmak' anlamı bizim için önemlidir, çünkü bu anlam, Eski Türkçe yardımcı fiil *bol-* 'olmak' ile anlam ve işlev açısından tamamen uyuşmaktadır. Bu örnekler, bu Çince kelimenin sadece 'elde etmek, almak vs.' değil, 'olmak' anlamının da olduğunu göstermektedir. Fakat bu önemli olgunun daha önceki araştırmalarda gözden kaçtığı anlaşılıyor. Buna dayanarak bu Çince kelimenin Eski Uygurcadaki yardımcı fiilin ses yapısının belirlenmesinde hiçbir rol oynayamayacağını rahatlıkla söyleyebiliriz.

(2) Aynı şekilde, Eski Uygurca Maitrisimit'in Toharca A paralel metninde Eski Uygurca yardımcı fiile denk gelen ve 'bulmak; elde etmek vs.' anlamındaki Toharca *kälp-* fiili de Eski Uygurcadaki yardımcı fiilin ses yapısını belirlemede hiçbir rol oynayamaz. Çünkü bu yardımcı fiili Eski Uygurcada *bul-*, yani -gAll *bul-* okuyabilmemiz ve bu *bul-* kullanımının Toharca *kälp-* fiilinin etkisiyle anlam aktarması ("Calque") sonucunda ortaya çıktığını ileri sürebilmemiz için *bul-*'un, tarihi ve günümüz Türk dillerinde yeterlik fiili olarak kullanılmasına örnek gösterebilmemiz gerekir. Oysa bildiğim kadarıyla *bul-*'un yeterlik fiili olarak kullanıldığına tarihi ve günümüz Türk dillerinde tek bir örnek bile yoktur.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi, Çince ya da Toharca karşılıklara dayanarak Eski Uygurcadaki yeterlik fiilinin ses yapısını belirlemek mümkün değildir. Eski Uygurcadaki yeterlik fiilinin ses yapısını, yani bu fiilin *bol-* mu *bul-* mu olduğunu belirlemek için öncelikle bu yeterlik kipinin Modern Uygurcadaki biçimine bakmak gerekir.<sup>24</sup> Ancak bu şekilde Eski Uygurca yardımcı fiilin *bol-* mu yoksa *bul-* mu okunması gerektiğine karar verebiliriz.

Eski Uygurcadaki yeterlik kalıbının bugünkü Türk dilleri arasında sadece Modern Uygurcada -Gili *bol-* (< -gAll *bol-*) olarak hâlâ yaşadığını görüyoruz:

تيريشقاندىلا ئالغا باسقۇلى بولىدۇ // tirişqandila alğa başqılı bolidu.

*Only by working hard is it possible to go forward.*

بۇ ئىشنى ئىككى كۈندە تۈگەتكىلى بولىدۇ // bu işni ikki künde tügetkili bolidu.

*It is possible to finish this job in two days.*<sup>25</sup>

Modern Uygurcadaki yeterlik kalıbı -Gili *bol-*, kuşkuyla yer bırakmayacak bir şekilde Eski Uygurca eserlerde -gAll *bul-* olarak okunan yeterlik kalıbının

24 T. Tekin, *bol-* okunuşunu desteklemek için Çağatayca örnekler de getiriyor (bk. Tekin 1996a:65). Fakat Çağatayca verilerin dikkate alınmayacağı kanısındayım, çünkü Arap harfli metinlerden aldığı o örneklerde Arap alfabesinin özelliğinden dolayı *o* mu, yoksa *u* mu olduğunu anlamak mümkün değildir.

25 Tömür 2003: 289.

-gAll bol- biçiminde okunması gerektiğini göstermektedir.

*bol-* ‘olmak’ fiilinin günümüz Türk dillerinden bazılarında ve hatta Kutadgu Bilig’de *-(X)p bol-* yeterlik kipinde yardımcı fiil olarak kullanılması<sup>26</sup> da *bol-*’un Eski Türkçeden beri yeterlik işlevi olduğunu gösterir.

Tekin’in bu yardımcı fiilin *bol-* olarak okunması yönünde ileri sürdüğü görüşlerin Uyguristler için ikna edici olmaması ve Eski Uygurca çalışmalarında bu yardımcı fiilin hâlâ *bul-* olarak okunması, maalesef pek çok yanlış okumaya sebebiyet vermiştir ve vermektedir. Fakat yukarıda belirttiğim olgulara dayanarak Eski Uygurca yeterlik kalıbındaki yardımcı fiilin Çince *de 得*’ veya Toharca *kälp-* ile bir ilgisi olmadığı ve bu kalıbın Eski Uygurca kaynaklarda *-gAll bol-* olarak okunması gerektiği burada bir kez daha açıkça anlaşılmaktadır.

Aslında önce Gabain,<sup>27</sup> daha sonra da Tekin<sup>28</sup> tarafından kanıtlanmış, fakat her nasılsa günümüze kadar uzamış olan bu problem hakkındaki tartışmaların bu çalışmayla (yukarıdaki olgulardan dolayı) artık kesin olarak kapandığını düşünüyorum.

### Kısaltmalar

BT XVIII	bk. Zieme 1996	HT VII	bk. Röhrborn 1991
BT XX	bk. Zieme 2000	HT VIII	bk. Röhrborn 1996
BT XXIII	bk. Zieme 2005		

### Kaynakça

- Adams 1999 Adams, Douglas Q[uentin] (1999): *A Dictionary of Tocharian B*. Amsterdam-Atlanta. Rodopi.
- Gabain 1938 Gabain, Annemarie von 1938: *Briefe der uigurischen Hüen-tsang-Biographie*. (SPAW. Phil.-hist. Kl., 1938, 29). Berlin. 1938: 371-415.
- Geng/Laut/Pinault 2004 Shimin Geng/Jens Peter Laut/ Georges-Jean Pinault, Neue Ergebnisse der *Maitrisimit-Forschung* (I). In: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. 154, 2004: 347-369.
- Giles 1912 Herbert Allen Giles, *A Chinese-English Dictionary*. 2nd Edition. Shanghai-London. 1912.
- Kasai 2008 Yukiyo Kasai, *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. (Berliner Turfantexte 26). Turnhout. 2008.
- Raquette 1913 Gustaf Raquette, *Eastern Turki grammar: practical and theoretical with vocabulary: part II*. In: *Mittelungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin*. XVII. Berlin. 1913.

26 Bk. Tekin 1996a:65, 69.

27 Gabain 1938: 30.

28 Tekin 1996a: 63-70.

- Röhrborn 1991 Klaus Röhrborn, *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 34, 3). Wiesbaden. 1991.
- Röhrborn 1996 Klaus Röhrborn, *Die Altürkischen Xuanzang-Biographie VIII*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 34, 5). Wiesbaden. 1996.
- Röhrborn 1977-1998 Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. I-VI. Wiesbaden. 1977-1998.
- Röhrborn 2010 Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien – Neubearbeitung – I. Verben. Band 1: *ab- – äzüglä-*. Stuttgart 2010.
- Rüdenberg 1963 Werner Rüdenberg, *Chinesisch-Deutsches Wörterbuch*. 3. Auflage. Hamburg. 1963.
- Tekin 1996a Talat Tekin, On Uigur {-gAll} bol-, {-gAll} boltuk-. In: *Türk Dilleri Araştırmaları*. 6. 1996, 63-70.
- Tekin 1996b Talat Tekin, [Tanıtma], P. Zieme, *Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇa prabhāsottamasūtra)*. (Berliner Turfantexte 18). Turnhout. 1996. In: *Türk Dilleri Arařtırmaları*, Cilt 6. 1996: 177-182.
- Temir/Kudara/Röhrborn 1984 Amet Temir/Kogi Kudara/Klaus Röhrborn, Die alttürkischen Abitaki-Fragmente des Etnografya Müzesi, Ankara. In: *Turcica* 26. 1984, 13-28.
- Tömür 2003 Hämit Tömür, *Modern Uyghur Grammar (Morphology)*. (Çeviren) Anne Lee. İstanbul. 2003.
- Wilkens 2007 Jens Wilkens, *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Křanti Kılğuluk Nom Bitig*. (Berliner Turfantexte 25). Turnhout. 2007.
- Zieme 1996 Peter Zieme, *Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇa-prabhāsottamasūtra)*. (Berliner Turfantexte 18). Turnhout. 1996.
- Zieme 2000 Peter Zieme, *Vimalakīrtinirdeřasūtra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftfragmenten von Berlin und Kyoto*. (Berliner Turfantexte 20). Turnhout. 2000.
- Zieme 2005 Peter Zieme, *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. (Berliner Turfantexte 23). Turnhout. 2005.